Галина Гордиенко

ОСНОВНЫЕ СИМВОЛЫ УКРАИНСКОГО БАРОККО

В статье анализируется культурологическое и социальное содержание ведущих символов украинского барокко. Раскрывается специфичность интерпретации западноевропейских барокковых идей в украинском искусстве, литературе и философии. Показано тесную взаимосвязь между барокковыми символами украинского искусства и литературы и событиями общественной жизни второй половины XVII в. Выявлено особенности использования символов украинского барокко и их смыслового и ассоциативного наполнения в разных видах и жанрах искусства.

Ключевые слова: культура, символ, эмблема, украинское барокко, казацкий собор.

Galyna Hordiyenko

THE MAIN SYMBOLS OF THE UKRAINIAN BAROQUE

In the article is analyzed culturological and social maintenance of leading symbols of the Ukrainian baroque. The specificity of interpretation of Western European Baroque ideas have been revealed in Ukrainian art, literature and philosophy. It is shown a close relationship between the Baroque character of Ukrainian art and literature, and dramatic events of public life in the second half of the 17th century. Artistic and genre features are educed in the use of symbols of the Ukrainian baroque and them semantic and associative filling.

Key words: culture, symbol, emblem, Ukrainian baroque, Cossack Cathedral.

УДК 94(478)(093.5)

Алла Попружна

НАДГРОБНИЙ ПОРТРЕТ ІВАНА ДОМОНТОВИЧА В КОНТЕКСТІ ПОХОВАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII–XVIII СТ.

В статті йдеться про надгробний портрет генерального судді Івана Домонтовича, який репрезентує поховальну культуру козацької старшини другої половини XVII–XVIII ст. Кожна соціальна верства виробляла власне ставлення до таких явищ, як життя і смерть, яке проявляється у традиціях, церемоніях і ритуалах. Упродовж другої половини XVII–XVIII ст. представники козацької старшини в контексті існуючої поховальної культури укладали заповіти, обирали гідне місце поховання, замовляли “сорокоусти”, обдаровували храми й монастирі для вічного спокою власної душі, увічнювали себе, замовляючи надгробні портрети та епітафії.

Ключові слова: Іван Домонтович, Крупицько-Батуринський Миколаївський монастир, надгробний портрет, епітафія, козацька старшина.

Надгробні портрети були важливою складовою поховальної культури козацької старшини другої половини XVII–XVIII ст. і стали поширюватися на Лівобережній Україні під впливом Речі Посполитої, але мали свій самобутній характер [1]. Першим привернув увагу до старовинного українського портрету О. Лазаревський, опублікувавши на сторінках “Киевской старины” “контерфекти” представників козацької старшини [2; 3]. Надгробні портрети згадувалися також у студіях К. Широцького [4], В. Горленка [5], А. Стороженка [6], Д. Щербаківського [7], Ф. Ернста [7], П. Білецького [8], Л. Тананаєвої [9]. Серед сучасних науковців певну увагу їм приділили Р. Косів [10], Г. Бєлікова [11], Д. Семенюк [12], О. Ковальська [13], Б. Іванова [14], І. Нетудихаткін [15], О. Суховарова-Жорнова [16], О. Походяща [17] та інші дослідники.

Надгробний портрет генерального судді Івана Домонтовича (1612–1683 рр.) доповнює уявлення про особливості поховальної культури козацької старшини другої половини XVII–XVIII ст. Проживши довге й буремне життя, розпочавши службу від уряду сотника і завершуючи службу на посаді генерального судді, Іван Домонтович почав готуватися до “останнього шляху” в дусі свого часу. Став ктитором Крупицько-Батуринського Миколаївського монастиря, збудувавши у ньому Миколаївський собор [18, с. 434]. Саме в ньому він знайшов “останній притулок” у 1683 р. Це підтверджує запис, збережений у синодику Крупицького монастиря: “Помяни, Господи, душу усопшего раба твого Іоанна Домонтовича; кой своїм коштом змуровал сию церков и зди в ней положен на левой стороне под филаром” [19, с. 40].

Також відомо, що на балці старої трапезної церкви Крупицького монастиря були вирізьблені слова: “при счастливом реемент ясновельможного пана Іоанна Самуйловича, гетьмана войска его ц. в. запорозского, року 1680. Іоанн Домотович, судья генеральный, сію храмину в отраду инокам создал, вечная ради себе отради” [20, с. 15].

Місце розташування могили генерального судді у Крупицькій обителі довгий час було невизначеним, адже Михайлівський храм був розібраний у 20-х рр. XX ст., а поховання Івана Домонтовича винесене за його межі. У 2000 р. виявлено підземний поверх із похованнями, одне із яких, ймовірно, належало І. Домонтовичу. У ямі зафіксовані залишки домовини у вигляді коричневого тліну, на дні могили знаходилися 10 цеглин, покладених під домовину і, скоріш за все, символізували ктиторство небіжчика [21].

Але не тільки про притулок грішного тіла потурбувався генеральний суддя. Згідно із канонами часу, “над гробом” встановлено портрет, який на сьогодні, на жаль, втрачений. Замовлення надгробних портретів у другій половині XVII–XVIII ст. було явищем традиційним. Так, в інтер’єрах храмів розташувалися портрети над похованнями генерального обозного В. Дуніна-Борковського [22, с. 104], бунчукового товариша Г. Стороженка [6, с. 577], полковника прилуцького І. Стороженка [23, с. 167], стародубського полковника М. Миклашевського [11, с. 146], сотника київського С. Туптала [24, с. 195], вдови Новгород-Сіверського сотника Є. Жоравко [4, с. 201], миргородського полкового обозного В. Родзянка [25].

На надгробному портреті генеральний суддя “изображен стоячим у стола, на котором находится распятие, в левой руке – четки, а в правой – “лиска” (знак судейского чина); под портретом – миниатюрное изображение монастыря (должно быть, Крупецкого), по обеим сторонам которого сделана надпись:

Хто на той образ поглянет
А щом за ч (человек) бывал ведати желает, –
Ведай, иж верный сын отчизны былем,
Оной з молодых лет верне служилем.
Иоанн имя мне от Бога данно,
Домонтовичем проименовано.
Суд енеральний на мне залежал,
Который уряд до смерти додержал.
В мени своим коштом церковь змуровалем
А потом Богу в руци духа далем” [2, с. 340].

Фотокопія, зроблена О. Лазаревським, із “прекрасной копіи XVIII ст.” і розміщена на сторінках часопису “Киевская старина” зберегла для нас портрет І. Домонтовича.

К. Широцький стверджував, що цей портрет “списано у 1705 р. з нагробкового образа Домонтовича, котрий можливо, теж був зроблений не з натури, а по памяти після смерті” [4, с. 201].

Д. Щербаківський та Ф. Ернст зазначали, що небіжчика, зазвичай, малювали “на повен зріст з складеними побожно руками перед розп’яттям”. У нижній частині портрету розміщувалися відповідні написи, вірші або епітафії [7, с. 12].

Імена автора оригіналу портрету генерального судді, а ні малярів, які робили копії із нього невідомі. Утім, відомо, що авторство епітафії на надгробному портреті І. Домонтовича належить Д. Тупталу, на той час ігумену Крупицького монастиря [4]. Зазвичай, епітафії складалися після смерті того чи іншого представника козацької старшини з метою увічнення його пам’яті. Розміщувалися епітафії на надгробних хоругвах та портретах, надгробних кам’яних плитах або металевих дошках, які кріпилися біля місця поховання. Віршовані епітафії на честь того чи іншого представника козацької старшини зберігалися у родинних архівах [26, с. 14–18].

У другій половині 50-х рр. XVIII ст. монастир прийшов у цілковитий занепад [27, арк. 1] Очевидно, у зв’язку із ремонтними роботами в храмі Святого Миколая і виникла потреба поновити пошкоджений портрет фундатора І. Домонтовича 1765 р. [28, с. 276].

Відомо, що пізніше портрет, довгий час зберігався у корпусі настоятеля. Ось яким побачив його Філарет Гумилевський: “На портрете судія Домонтович – старец с умными глазами, с физіономіею и доброю, с густыми бровями, с волосами курчавыми, в кафтане и епанче; здесь же герб его: меч, обращенный к низу, между двумя четвертями луны и двумя звездами” [28].

Цікаво, що окрім штучного портрету, був написаний також портрет І. Домонтовича на стовпі собору. У 1830 р., у зв’язку із синодальною забороною, стінописне портретне зображення генерального судді Війська Запорізького завісили іконою [20, с. 15–18].

Отже, надгробний портрет генерального судді І. Домонтовича доповнює уявлення про поховальну культуру козацької старшини і підтверджує існуючу серед козацької старшини традицію увіковічнювати себе величними надгробними портретами, які, зазвичай, розміщувалися над місцем

поховання. На жаль, доля більшості надгробних портретів була сумною, адже за словами О. Лазаревського, згідно із наказом Синоду, світські портрети були винесені за межі храмів у 30-х роках XIX ст. и “если не попадали в руки любителей, сваливались обыкновенно на колокольне и там сгнивали” [2, с. 339]. Втім, дослідження надгробних портретів доповнюють уявлення про духовний і матеріальний світ провідної соціальної верстви XVII–XVIII ст.

Список використаних джерел

1. Попружна А. В. Портрети в контексті поховальної культури шляхти Речі Посполитої та козацької старшини другої половини XVII–XVIII ст. / А. В. Попружна // Праці Центру пам’яткознавства: Збірник наукових праць. – К., 2014. – Вип. 25. – С. 281–288. 2. Лазаревский А. Старинные малороссийские портреты / А. Лазаревский // Киевская старина. – 1882. – № 5. – С. 337–342. 3. Лазаревский А. Старинные малороссийские портреты / А. Лазаревский // Киевская старина. – 1882. – № 10. – С. 173–174. 4. Широцький К. Дещо про давні портрети / К. Широцький // Сяйво – 1914. – Ч. 7 – 9. – С. 198–202. 5. Горленко В. Старинные малороссийские портреты / В. Горленко // Киевская старина. – 1882. – № 12. – С. 602–606. 6. Стороженко А. Старинные малороссийские портреты / А. Стороженко // Киевская старина. – 1882. – № 9. – С. 577–579. 7. Щербаківський Д., Ернст Ф. Український портрет. Виставка українського портрету XVII–XX ст. / Д. Щербаківський, Ф. Ернст. – К., 1925. – С. 8–15. 8. Белецкий П. Украинская портретная живопись XVII–XVIII ст. / П. Белецкий. – Ленинград, 1981. – С. 99. 9. Тананаева Л. И. Надгробный портрет в Речи Посполитой (XVI–XVII века) / Л. И. Тананаева // Категории жизни и смерти в славянской культуре. – М.: Институт славяноведения РАН, 2008. – 368 с. 10. Косів Р. Р. Українські хоругви XVII–XVIII ст. / Р. Р. Косів. – Київ: Оранта, 2009. – 372 с. 11. Український портрет XVI–XVIII століть: Каталог-альбом / [уклад. Г. Бєлікова, Л. Членова]. – К.: Артанія Нова; Хмельницький: Галерея, 2006. – 351 с. 12. Семенюк Д. Колекція натрунних портретів з фондів ЛІМ / Д. Семенюк // Наукові записки Львівського історичного музею. – Львів, 1997. – С. 48–61. 13. Ковальська О. Зображення крізь віки: іконографія козацької старшини XVII–XVIII ст. В 2-х ч. – К.: Інститут історії України НАН України, 2014. – Ч. 1. – 314 с. 14. Иванова Б. Средневековые компоненты в структуре живописного портрета на заре Нового времени в странах восточной и юго-восточной Европы / Б. Иванова // Acta Slavica Iaponica. – 2005. – С. 215–237. – Режим доступу: http://hdl.handle.net/2115/39449. 15. Нетудихаткін І. А. Шанування церковних благодійників у православних храмах Києва та Лівобережної України XVIII–XIX ст.: нормативно-правовий аспект / І. А. Нетудихаткін // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К., 2010. – Вип. 36. – С. 5–9. 16. Суховарова-Жорнова О. Типологічна характеристика історичних портретів XVII–XVIII ст. / О. Суховарова-Жорнова // Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики: Зб. наук. пр. Число 11: У 2 ч.: До 10–річчя заснування відділу спеціальних історичних дисциплін Інституту історії України НАН України / НАН України. Ін-т історії України; Відп. ред. М. Ф. Дмитрієнко. – К., 2004. – Ч. 2. – 328 с. 17. Походяща О. Вплив церкви на розвиток українського портретного живопису XVII–XVIII століть / О. Походяща // Українознавство. – 2011. – № 3. – С. 78–82. 18. Модзалевский В. Л. Малороссийский Родословник / Вадим Львович Модзалевский – К.: Типография т-ва Г. Л. Фронцкевич и Ко., 1908. – Т. 1 (А–Д). – С. 434. 19. Синодик Крупицького Батуринського монастиря / [упорядк. ст., пер. і прим. І. Ситий] // Сіверянський літопис. – Ч., 1997. – № 5. – С. 40–64. 20. Крупицькій Батуринскій третье-классный мужескій монастырь Св. Николая – Чернігов, 1862. – 44 с. 21. Ситий Ю. М., Овчаров М. В. Науковий звіт про археологічні роботи 2000 р. на території заповідника “Гетьманська столиця” смт Батурин, Бахмацького р-ну, Чернігівської області / Ю. М. Ситий // Інститут археології НАН України, № 2000/121. 22. Адруг А. Портрет Василя Дуніна-Борковського / А. Адруг. – Чернігів, 2005. – 32 с. 23. Стороженко Н. Полковник Прилуцкий Иван и бунчуковый товарищ Григорий Стороженки / Н. Стороженко // Киевская старина. – 1890. – № 4. – С. 167–173. 24. К портрету Саввы Григорьевича Туптало // Киевская старина. – 1882. – № 7. – С. 194–198. 25. Осадча Ю. Портрети історичних діячів козацької доби у колекції Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького / Ю. Осадча. – Режим доступу: http://museum.dp.ua/ru/science/results/collect/140-collect/270-article012.html. 26. Попружна А. Епітафії як атрибут поховальної культури козацької старшини другої половини XVII–XVIII ст. / А. Попружна // Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць. – 2014. – Вип. 88(9). – С. 14–18. 27. Держархів Чернігівської області, ф. 679, оп. 1, спр. 776, арк. 1. 28. Филарет (Гумилевский Д. Г.). Историко-статистическое описание Черниговской епархии: в 7 кн. / Д. Г. Гумилевский. – Чернигов: Губернская типография, 1873. – Кн. 3: Мужские монастыри. – С. 276.

Алла Попружная

НАДГРОБНЫЙ ПОРТРЕТ ИВАНА ДОМОНТОВИЧА В КОНТЕКСТЕ ПОХОРОННОЙ КУЛЬТУРЫ КАЗАЦКОЙ СТАРШИНЫ

В статье рассматривается надгробный портрет генерального судьи Ивана Домонтовича, который характеризует похоронную культуру казацкой старшины второй половины XVII–XVIII вв. Каждая социальная группа вырабатывает собственное отношение к жизни и смерти. Это отображено в традициях, церемониях и ритуалах. На протяжении второй половины XVII–XVIII вв. представители казацкой старшины в контексте существующей похоронной культуры составляли завещания, выбирали достойное место погребения, оплачивали “сорокоусты”, занимались благотворительностью, оставляли память о себе, заказывая надгробные портреты и эпитафии.

Ключевые слова: Иван Домонтович, Крупицкий монастырь, надгробный портрет, эпитафия, козацкая старшина.

Alla Popruzhnaya

THE GRAVE PORTRAIT OF IVAN DOMONTOVYCH IN THE FUNERAL TRADITION OF COSSACK AUTHORITIES AT THE END OF XVII–XVIII CENTURIES

The article considers the place of entombment, grave portrait to the general judge Ivan Domontovych that present funeral tradition of Cossack authorities at the end of XVII–XVIII centuries. Each social class produces their own attitude to such things as life and death. This is reflected in traditions, ceremonies and rituals. During the second half of XVII–XVIII-th centuries representatives of the Cossacks’ authorities in the context of the existing funeral culture concluded testaments, chose decent funeral places, ordered prayer, gave gifts to churches and monasteries for eternal life of their souls, eternalized themselves ordering funeral portraits and epitaphs. Funeral portrait of general judge Ivan Domontovych (1612–1683) demonstrates the features of funeral culture of the Cossacks’ authorities.

Key words: Ivan Domontovych, Krupytsky monastery, grave portrait, epitaph, cossackofficers.

УДК 39: 677. 024 (477.86)

Христина Андрейків

ТРАДИЦІЙНА ТЕХНІКА БОЙКІВСЬКОЇ ВИШИВКИ

У статті подано огляд традиційної техніки вишивання бойків, здійснено детальний опис підбору матеріалів. Значна увага приділяється характеристиці символів, кольорів, орнаментиці та оздобленню, притаманних цьому регіону. Окремим аспектом дослідження виступає специфічна обрядовість, зокрема, найдавніші повір’я та прикмети, пов’язані із цим ремеслом. Уведено в науковий вжиток джерельний масив, представлений спогадами старожилів сіл Бойківщини.

Ключові слова: Бойківщина, вишивка, тканина, рушник, узор і орнамент.

Історія вишивки, техніка та способи її виконання є всесвітньо відомим видом мистецтва та художньою творчістю нашого народу. Це було і залишається ґрунтом для спілкування різних поколінь. Невичерпне джерело пізнання історії, звідки походять витоки мистецтва. Наші предки залишили нам у спадок величезне багатство, і ми зобов’язані не тільки не втратити ці безцінні скарби, а й примножити їх кількість та передати у спадок нашим нащадкам.

Убрання народу належить до найбільш яскравих видів його художньої творчості. Бойківський одяг – один із основних компонентів матеріальної культури, тісно пов’язаний із історією субетносу. Бойки на початку XX ст. зберегли специфічні локальні особливості своєї культури. У той час місцеві узори на одязі були досить помітними, майже кожен із них вирізнявся своєрідністю, однак значна частина локальних рис вже втрачена.

Цінним джерелом для вивчення специфіки й технології вишивання бойків є спогади старожилів сіл Бойківщини, які стосуються їх щоденного побуту. Історіографічна база із тематики культурної-матеріальної спадщини бойківського регіону представлена працями таких дослідників, як Т. Кара-Васильєва [1], О. Федина [2, с. 502–511], К. Матейко [3, с. 23–30], Д. Петречко [4], З. Васіна [5] та інші. Однак, окремі її аспекти потребують подальшої наукової розробки. Цим і обумовлена актуальність обраної нами проблеми.

Мета статті полягає у висвітленні традиційної техніки вишивки Бойківщини, як складової частини культурно-матеріальної спадщини українського народу.